

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

17. Chateaubriand és művei. Írta *Gärtner Henrik*. (Nagyváradai állami főreáliskola.) — Az idegen, nevezetesen az angol, francia, sőt még a német irodalom kiválóbb műveiről és íróiról is nagyon kevés könyv, tanulmány, cikk és fejtegetés van aránylag irodalmunkban. A mi e részben történik, jóformán alig több valamivel azon tárczaszerű ismertetéseknel, melyeket egy-egy nagyobb zajt csapó könyvről vagy írójáról a napisajtó egyik-másik munkása valamely külföldi szemle-cikk vagy hirlapi tárcza nyomán futólagosan laptöltelékül időről-időre papirostra vet. Ez nem egészséges állapot, mert irodalmunk egyetemes jelleművé s tárházává mindazon eszméknek és gondolatoknak, melyek a művelt nyugati irodalmait foglalkoztatják, csak úgy lehet, ha ezeket irodalmi tanulmány tárgyává téve saját irodalmunkba, saját gondolkodásunkba beoltani el nem mulasztjuk.

E bajon egy iskolai *Értesítő*ben megjelent cikk épen nem segíthet. De ha nem segíthet is, annyit bizonyára nyilvánvalóvá tehet: vajon írójától jövőre nézve várhatunk-e oly munkásságot, mely legalább részben alkalmas lesz segíteni a bajon?

Mikor ez értekezést kezembe vettem, legelőször is ezt a kérdést vetettem fel. Örömmel vallom meg, hogy a felelet nem volt tagadó. Ez értekezés kezdő író műve. Inkább iskolai dolgozat, mint cikk vagy tanulmány; de tehetséges kezdő műve, értelmes és világos eszű tanuló dolgozata. A tollat ügyesen forgatja, gondolatait szabatosan és könnyen fejezi ki már is. Előadása élénk, stílusa ha nem is valami kiváló magyarságú, de legalább mentes nagyobb hibáktól. Tárgyával is tisztában van; forrásait ismeri és tudja: melyikből mit merítsen a nélkül, hogy egyéniségét feláldozza. Van benne némi önállóság; igaz, nem több a kezdő önállóságánál, de ebből is megítélhetjük képességét arra vonatkozóan: vajon tanulmányai szélesedésével, tehetsége éréssel fog-e a maga fejével gondolkozni és meg fog-e a maga lábán állani?

Azt hiszem, hogy ez értekezés mind e kérdések kedvező megoldására biztató jelnek tekinthető. Megvallom azonban, ítéletem megalkotásában a bizonytalanság némi szorongását érzem, már csak azért is, hogy mint a cím is mondja, («a budapesti m. kir. tud. egyetem bölcsészeti kara által jutalmazott *pályamunkából*»), egy teljes egészet képező munkálat töredékével, vagy talán nagyobb részével állok szemközt. Meglehet, hogy egyben-másban ítéletem másképp esnék ki, ha nem a töredék, hanem az egész mű állana előttem. Mikor tehát kritikai észrevételeimet megteszem, igyekezni fogok azokat némi feltételelességgel csu-

pán csak az előttem levő töredékre való tekintettel tenni meg, nem zárván ki lehetőségét, hogy az egész művet látva, a töredékre tett észrevételeim egyikét, másikat némi módosítás alá vetném.

Legelőször is hibának tartom a hosszú eredeti francia idézeteket, melyek hozzávetőleges számítás szerint egy ötödét veszik igénybe az értekezésnek. Különbösen is Chateaubriandról írva Chateaubriand prózáját magyarrá fordítani sokkal szebb ambíciója lehet az írónak, mint idézni eredetiben. Az írás művészetének egyik titka, hogy az olvasó írásunkban ne érezze az iskola szagát, a szoba-tudósság ama porát, mely vonzás helyett eltaszít. Mit szólna az értekezés írója, ha kezébe venné De Vogüé *«Le roman russe»* című művét s abban egész lapokat találna idézve orosz nyelven valamelyik orosz regényíró művéből?

Ez értekezésnek egyik s talán épen a legnagyobb hibája, hogy Chateaubriand-t korától, kora eszme-áramlataitól egészen elvontan tünteti fel. Hiányzik benne a háttér, pedig e háttér kellő megfestése nélkül Chateaubriand igazi képét nem lehet megrajzolni. Egy-két vonást ugyan hűz ecsete az arczkép kidolgozása közben a háttérben is, de keveset ahhoz, a mi csak tűrhetőleg is elegendő lenne arra, hogy megadja a szükséges háttért, a kellő keretet. Az író pedig jól látszik tudni, hogy Chateaubriand hozzá tartozik korához, hogy gondolatait, érzelmeit nemcsak saját, hanem kora lelki állapotaiból is merítette. Nagysága nem művei abszolút költői vagy művészi értékében gyökeredzik, hanem ama kölcsönhatásban, melyet e művek egyénisége és kora lelki állapota között létesítettek. Nagy hatása volt a század első felének irodalmára, nem annyira tehetségénél, mint inkább azon körülménynél fogva, hogy ő adott először határozott és megragadó kifejezést amaz egyetemes hangulatnak, mely a műveltek kedélyén a század első részében erőt vett.

René nemcsak folytatása Werthernek, hanem inspirálója is egy egész korszak költészetének, kifejezője egy egyetemes betegségnek, melynek symptomái Manfrédben, Jacopo Ortisban, a Karthausi-ban és Musset *«La confession d'un enfant du siècle»*-jében találunk megrázó kifejezést. Ő tudott hangot adni annak a *«vague des passions»*-nak, melyet annak tudata szült, hogy semmi sem maradt meg abból, a mi volt és még semmi sincs meg abból, a minek meg kellene lenni. Habozó, kételkedő, következetlen lelke, művészi érzékisége, erkölcsi elveinek gyengesége, misticus hajlamai, ingadozó hite mind közös vonások korával s előkészítői amaz egyházas reakciónak, mely a restauratio korszakát jellemzi.

A XVIII. század a kételkedés és a hitetlenség százada volt. A forradalom, a század bölcsészetének ez édes gyermeke pedig ki akarta tépni az emberek szívéből a vallást. A forradalom bukása után az irányát vesztett társadalom fenszóval követelte vissza a hitet, a vallást. Új val-

lásos irodalom jött létre. A kritika Feletz abbé és Saint-Victor vezetése alatt gyűlölettel fordult el a múlt század rationalis és hitetlen irodalmától. Az emberek vallásosak és hívők akartak lenni minden áron. A hit, a vallás látszott ama mentő horgonynak, mely egyetlen szilárd ponttúl kínálkozott a zavaros és előre nem látható végű nagy küzdelemben. Chateaubriand művei azért voltak olyan nagy hatással, mert az elvesztett hit visszahozói gyanánt tüntek fel a minden áron hinni akaró emberek előtt. Pedig e művek csak annak ékesen szóló tanúi, hogy a ki hitét egyszer elvesztette akár csalódásai, akár kételkedése, akár tudása következtében, azt nem találja meg sehol. Hasztalan keresi az ősvadonban, a góthikus székesegyházak csarnokainak derengő szürkületében, a középkor költői és művészi alkotásaiban, a nagy egyházírók műveiben, nem fogja többé megtalálni sehol. Chateaubriand se találta meg, de azok sem, kik műveiben keresték. A «Génie du Christianisme» a hit megváltó ereje után vágyakozó lélek kiömlése, de nem az igazi hit őszinte, kételkedést nem ismerő vallomása.

Chateaubriand kételkedő maradt mindvégig, kinek hite inkább csak affectált hangulat volt, mint őszinte érzés. Mikor azt mondja, hogy haladókli anyjának és nővérének szavai hatották meg annyira, hogy keresztényé lett, hogy e sírból jövő két hang hallatára *sírt és hitt*, tulajdonképpen csak önmagát ámfította. Még élete felé is azt hitte, hogy *credó*-jában vigaszt talál. Meglehet igaza volt, de hogy ez a credo nem volt az általa annyira magasztalt kath. kereszténység credója, körülbelül bizonyos. Ezt nemcsak az a voltaireanus tudta, ki egy társaságban ezzel a kérdéssel hozta zavarba: mondja csak, Chateaubriand úr, mikor és kinek szokott gyónni? hanem Laménnais maga is. Chateaubriand a kath. kereszténység apológétája ugyan, de hogy maga az apológéta is mily gyöngye a hitben, azt csak az ítélni meg, ki Pascallal, a XVII. század e nagy apológétájával összehasonlítja. Maga az is, hogy a kath. kereszténységet a művészet szempontjából védelmezi és dicséri, bizonyos fokig eretnekesség s teljesen összevágó azok felfogásával, kik a vallást az emberi lélek nagy és bájoló önkéntelenségének, az æsthetikai érzés egy fájának mondják és hirdetik, hogy nincs messze az idő, mikor az emberi lélek egész tudalmatlan mélységét kifejező művészet és költészet lesz a művelt emberiség egyetemes vallása.

Ez értekezés írója ismerteti Chateaubriand nézeteit a hit és vallás kérdéseiben, de nem látszik érteni magát a korszak vallásos hangulatát eredetében és következményeiben. E miatt aztán Chateaubriand írói egyéniségének sem kultur-történeti alapját, sem kultur-történeti hatását nem igyekezik vázolni. Hatalmas, évtizedekre kiható áramlat volt ez, lényeges vonása a jelen század civilizatorius törekvéseinek. E hiányt konstatálom nem azért, mintha mentségét nem bírnám megtalálni;

hanem azért, hogy az írók szélesebb körű és mélyebbre ható tanulmányára figyelmeztessenem.

Hibája ez értekezésnek az is, hogy írója egészen mellőzni látszik az összehasonlító eljárást tanulmánya közben. Chateaubriand egyik iratában szemére veti Byronnak, hogy sehol egy szóval sem említette, mit köszönhet Childe Harold Renének? Egy másik helyén meg Bonaparte egyiptomi hadjárataról beszélve ezeket mondja: «Könyvei között, melyeket magával vitt, ott voltak Ossian, Werther, az Ó-Testamentom, La nouvelle Héloïse, jeléül ama chaosnak, mely fejében volt. Positiv eszméket, romantikus érzéseket, rendszereket, álomhüvelyezéseket, komoly tanulmányt, képzelődést, bölcseséget, bolondságot mindent összevegyített és a század e különféle produktumaiból alakította ki a császárságot.» Lehet, hogy igaza van. De sokkal bizonyosabb, hogy ha mindez ingredienciákat elvinnék Atalá-ból, René-ből, a Génie du Christianisme-ből, kevés maradna, mi kizárólag csak az övé. Madame Staël Németországról írott könyvében azt mondja, hogy Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre és Chateaubriand *«németek a nélkül, hogy tudnák»*. Mindezek az ujjmutatások, mily világos útmutatói az irodalmi összehasonlításnak!

Meglehet, sokat követelek egy kezdő írótól mikor ilyes dolgokért szemrehányásokat teszek, mikor azt kívánom, hogy merüljön bele tanulmányába annak a nagy irodalmi áramlatnak, mely Franciaországból kiindulva bejárta minden művelt nép irodalmát. Lehet, de azt hiszem, hogy ez értekezés írójától szabad est kívánnom; gáncsolva eljárását lehet buzdítanom szebb és tökéletesebb munkára. Mikor Ch. Fontanes-nak a Génie du Christianisme kéziratit íveit megmutatta, ez elragadtatásában így kiáltott fel: «Travaillez, travaillez, mon ami, devenez illustre; vous le pouvez; l'avenir est à vous!» E szavakkal végzem én is gáncsoló kritikámat: travaillez mon ami, vous le pouvez!

Dr. JANCSÓ BENEDEK.

18. Gretcs József, Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. (Fehértemplomi áll. főgymnasium.) 3—23. l. — Jó források alapján készült érdekes és tanulságos dolgozat. «A tétel Uhland 'Tell's Tod' cz. balladájához fűződik. Az ebből nyert gondolatkört a tanulók a következő német nyelvű themában foglalják össze: Minden embernek kötelessége, hogy embertársán még élete feláldozása árán is segítsen.» E téma előkészítésére a szerző behatóan tárgyalja 1. a svájci szövetség kritikai történetét, 2. e szövetség létrejöttéről alakult hagyományt, a Tell-mondát, 3. a költemény alakját és tartalmát, 4. a Tell tettének ethikai alapjait. Első pillanatra is világos, hogy az 1. és 2. pont alatt összefoglalt igen alapos, de egyúttal igen terjedelmes fejtegetések nem tartoznak voltaképen a tárgyhoz. Uhland kérdéses költeményének megértésére teljesen elegendő a Gessler megölésére és a

kis fiú megmentésére vonatkozó hagyományoknak rövid elmesélése, legfeljebb azzal a rövid megjegyzéssel, hogy Tell szerepléséről nem tud a történet, tehát egyénisége és tettei a monda alkotásai. Történeti tényeken alapulnak-e Tell alakja és tettei és ill. mennyiben térnek el a hagyományos elbeszélések a történetnek való tényeitől, ezen kérdéseknek alapos és beható tárgyalása az alapúl vett költemény megértésére és a fölvetett téma kidolgozására egészen szükségtelen, és helyesebben (mint a szerző maga is megjegyzi) más olvasmány kapcsán, legjobban Schiller drámájának olvasásánál tárgyalandó. Az anyag, melyet a szerző ez értekezés szerint Uhland költeményének magyarázatához földolgoz, több hetet vesz igénybe, a mi ép oly aránytalan mint czélszerűtlen munka. E magyarázat egészen elnyomja a tárgyalandó költeményt; ettől kell pedig költemények magyarázatánál legjobban tartózkodni. Ellenben a 3. és 4. alatt összefoglaltak helyesek s nagy gonddal vannak egybeállítva, ha (főleg az V. osztályban) túlságosan elvontak is.

Tévedést nem sokat találtam. A svájci krónikás, kit szerző többször említ, nem Tschudi, mint G. mindig írja a nevet, hanem Tschudi; Uhlandnak 'Tell's Platte' cz. költeménye nem sonett, hanem öt distichon, és több ily apróság. Nagyobb baj, hogy a szerző sokszor igen homályosan fejezi ki magát. Így pl. a 13. lapon azt mondja, hogy a monda «előre megbeszélése által . . . ráirányoztuk a figyelmet ama kérdésre is, mely harcot támaszt a történeti igazság és szívünk sugallata, a való és ideál közt». És alább azt állítja, hogy a mondai és történeti anyag megkülönböztetésénél «fejlesztjük a történet iránt való érzéket, gondolkozásra serkentünk, különösen a tekintetben, hogy a tanuló a mondának és történetnek a költészet viszonya felől elmélkedjék». Magyarság tekintetében is igen kifogásos a dolgozat, mely különben egész irányánál és a feldolgozott anyag gazdagságánál s értékénél fogva becsületére válik szerzőjének és figyelmet érdemel.

HEINRICH G.

NYILTTÉR.*)

Válasz Weiss Rezső úrnak Iias-jegyzeteimről szóló birálatára.

Sokat haboztam, feleljek-e erre a «birálat»-ra, mert, hogy az ily hangos szó és magas ítélet a mélységes hallgatást jobban megérdemli, mint a feleletet, az kétségtelen. Hogy mégis válaszolok, teszem azt egyrészt az igazság érdekében, másrészt azok kedvéért, kiknek nincs módjukban utána nézni, mennyire állhatják meg helyöket Weiss úr enunciatiói; — végre — hogy Weiss úr büszkeséggel ne vádolhasson.

A mit általában mond működésemről, arra nem felelek. Ismeretes dolog, hogy fiatal óriások többnyire mások ledorongolásával kezdik pályafutásukat. Weiss úr *ítélete* engem nem aggaszt, legfeljebb *állításai* tarthat-

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.